

УДК 94(477.87)

Л. І. Капітан

А. ГЕНЧЕ – ОЧІЛЬНИК РЕФОРМАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ ЗАКАРПАТТЯ

Реформатська церква Закарпаття з перших кроків приєднання краю до УРСР перебувала в полі зору влади. Етнічна зорієнтованість Реформатської церкви, її організаційна сформованість, тісні контакти із зарубіжними організаціями визначили особливість позиції влади по відношенню до неї. Важливим чинником цих відносин була постать очільника реформатів. В статті проаналізовано суперечливу позицію владних структур по відношенню до А.Генче, який очолював цю церкву в період з 1948р. по 1978р.

Ключові слова: Генче, Реформатська Церква, Закарпаття, радянська влада.

На сучасному етапі Україна втретє упродовж своєї історії переживає процес національного відродження. Етноконфесійна строкатість регіонів надає процесам реформування українського суспільства духовно-емоційного забарвлення, збагачуючи їх гуманістичними ідеалами і загальнолюдськими цінностями.

Державно-церковні відносини впродовж другої половини ХХ століття, які стали вагомою складовою радянської політичної історії, привертають увагу науковців і сьогодні.

Починаючи з середини 80-х рр. монопольна компартійна точка зору пішла в минуле в ідеологічній сфері життя країни, а з нею й обмеження в дослідницьких підходах і висновках. Проблема стосунків держави та протестантської релігії окреслена широким спектром поглядів і викладена як у фундаментальних дослідженнях [1; 2; 3; 4; 8] так і в періодичних виданнях [7; 9; 27]. Зокрема, дослідниками переконливо обґрунтовано, що релігійна політика влади в повоєнний період, яка реалізовувалася союзним центром, мала свою специфіку не лише в УРСР, порівняно з іншими республіками СРСР, але й в окремих її регіонах, у тому числі й на Закарпатті [3; 5; 6].

Метою даної статті проаналізувати суперечливу позицію владних структур по відношенню до А.Генче, який очолював реформатську церкву Закарпаття в період з 1948 р. по 1978 р.

В основі державної політики щодо релігії і церкви завжди лежав партійно-класовий підхід. Оцінка комуністами релігії як «опіуму народу» зумовлювала проведення щодо неї й відповідної політичної лінії.

Щодо Реформатської церкви новопосталої Закарпатської області УРСР використовувався звичний, можливо, менш жорстокий сценарій. Вдовольнившись декларацією лояльності частини духовенства цієї конфесії, нова влада, у притаманній їй манері, піддала репресіям найбільш радикально налаштовану частину духовенства (19 осіб), в якій вбачала потенційну загрозу власному домінуванню у регіоні. Далі було змінено структуру управління нею й, відповідно до нового адміністративно-територіального поділу, замість колишнього єпископату й кількох архидіаконатів утворено єдиний «деканат» (у цілковитій суперечності з канонами церкви й угорською мовною традицією).

12 лютого 1947 р. на конференції намісників, більшістю голосів - 80 з 82, єпископом було обрано Стефана Дьорке, якому ще до виборів передав свої повноваження вікарія літній і хворий Д. Барі (берегівський сеньйор). Проте ця кандидатура не влаштувала владу і було зніційоване «добровільне» зречення» новообраного[...]» [10, арк. 130-144]. Тимчасово керівництво громадами залишилось за Д. Барі, аж поки на нараді деканів 23 грудня 1949 р. шляхом відкритого голосування очільником реформатів краю було обрано струмківського декана Адальберта Генче, місцем перебування якого визначався Ужгород з резиденцією у реформатській церкві на пл. Леніна, 3. [12, арк. 2, 3; 11, арк. 192].

Уповноважений у справах релігійних культів по УРСР П. Вільховий доповідав своєму московському керівництву й першому секретарю ЦК КП(б)У Л. Г. Мельникову про вищезгадану подію як про значний успіх підпорядкованого йому апарату й свій особистий: «З давніх часів Закарпаття адміністративно поділялося на три жупи (округи), відповідно будувалося тоді й управління церквою. На чолі жупної церковної округи стояв декан з радниками (які обиралися громадами й служителями культу). Тому було три декани: Мармороської жупи – декан перебував у с. Фанчиково, Севлюської округи; Бережанської жупи – у с. Попово, і Ужанської жупи – у с. Струмковка.

Ми дійшли думки, що поділяти область на три частини недоцільно, й порекомендували скасувати колишній поділ на жупи й обрати одного обласного декана з місцеперебуванням в м. Ужгороді...» [26, Арк. 144–145].

Однак, те, що здавалося П. Вільховому у березні 1950 р. (час складання його інформаційного звіту за останній квартал 1949 р.) серйозним успіхом його адміністрації, як засвідчив перебіг подальших подій, таким вже великим успіхом не було.

Після вирішення питання щодо керівництва Реформатської церкви Закарпаття, союзні структури дали санкцію на залучення цієї конфесії (вважаючи її вже опанованою) до руху прихильників миру.

Так, на Загорській конференції 9–12 травня 1952 р. Закарпаття було представлено двома делегатами – деканом Реформатської церкви Закарпатської області Адальбертом Генче й пастором с. Малі Ратівці Ужгородського району Міклошем Штефаном [14, арк. 87-88].

Промова А. Генче на конференції у Загорську була надзвичайно лояльною й витриманою у дусі «генеральної лінії» партії. По закінченні саме він, роз'їжджаючи по реформатських громадах, популяризував

(не без «підштовхування» з боку влади) рішення зібрання у Загорську у своїх прилюдних промовах – на осінь 1952 р. його виступи у 12 громадах відвідало понад 10 тис. осіб [13, арк. 156-157, 173].

У середовищі віруючих й принаймні частини кліру така позиція декана Реформатської церкви викликала тихий спротив й засуджувалася, що іноді втілювалося в анонімних листах на його адресу. Один з таких листів, написаний у середині серпня 1952 р. й тоді ж отриманий реформатським деканом, промовисто був адресований «Обманщику народу» [14, арк. 108].

Наприкінці 1952 р. обласний Уповноважений РСРК у діяльності керівника закарпатських реформатів нарешті побачив «дворушництво». Хоча певний, несприятливий для себе, «сигнал» від новообраного керівника реформатів Закарпаття влада мала би зрозуміти ще 1947 р., коли А. Генче зумів переконати своїх колег – деканів і пасторів – у необхідності налагодити конструктивний діалог з ВРЄХБ й завдяки цим контактам полегшити державну реєстрацію своєї церкви [19, арк. 170].

За оцінкою обласного чиновника, яка, на наш погляд, відповідала дійсності, декан А. Генче власну участь у роботі Загорської конференції прагнув використати задля територіальної експансії й зміцнення впливів Реформатської церкви. Адже декан обіцяв М. Ф. Распутьку сприяти поступовому припиненню діяльності громад без пасторів, а їхніх віруючих заохочувати відвідувати територіально наближені зареєстровані молитовні будинки, але почав спрямовувати священнослужителів із зареєстрованих до «згасаючих» громад, а відтак й клопотатися про їхню реєстрацію. Більше того, у грудні 1952 р. очільник реформатів порушив клопотання про дозвіл підлеглим йому пасторам відправляти службу у низці гірських поселень (Рахів, Свалява, Солотвино, Ясиня), де мешкала певна кількість угорців, натомість не було молитовних будинків реформатів. Але найбільшу загрозу, на думку обласного Уповноваженого РСРК, таїло прагнення А. Генче відновити перервані війною зв'язки з керівництвом Угорської реформатської церкви, щоб отримати висвячення на єпископа від Мішкольцьєвського реформатського єпископа й, у свою чергу, провадити посвячення нових реформатських священнослужителів, у чому радянська адміністрація Закарпаття аж ніяк не була зацікавлена [13, арк. 188-189].

Враховуючи вищенаведене, Уповноважений РСРК по Закарпатській області провів консультації з «зацікавленими органами» (обкомом КП України й місцевим управлінням державної безпеки) і дійшов висновку про доцільність зняття декана А. Генче з реєстрації й заміну його більш слухняною особою. П. Вільховий пропозицію ужгородського підлеглого сприйняв стримано-негативно: «Ми поки що утримуємося від дачі Вам санкції на зняття з реєстрації декана реформатської церкви гр. Генче» [13, арк. 189-194].

Залучення до радянського руху прихильників миру очільника реформатської церкви Закарпаття за тогочасними «правилами гри» в СРСР в очах влади було синонімом наявності у А. Генче своєрідної «охоронної грамоти» від ймовірних репресій проти нього особисто й вірних очолюваної ним конфесії. Усвідомлюючи це, очільник закарпатських реформатів прагнув розширити простір своєї особистої свободи дій.

Станом на 1 квітня 1953 р. у Закарпатській області офіційно було зареєстровано 63 реформатських громади, що їх обслуговували 52 пастори, але 11 легалізованих владою громад не мали власного священнослужителя. У цій ситуації обласний Уповноважений РСРК запропонував декану А. Генче перевести пасторів з діючих, але незареєстрованих громад до зареєстрованих. Однак глава Реформатської церкви зустрів цю пропозицію/директиву неприхильно й негайно попередив усіх священнослужителів, яких потенційно стосувалася ця новина [15, арк. 2–3].

За цих обставин виразно зросло напруження у взаєминах декана з обласним Уповноваженим РСРК, який дедалі більше вважав, що керівник реформатів виходить з-під контролю його відомства, проявляє надмірну самостійність, а тому має бути усунутий й замінений слухнянішою постаттю, тобто (питання було вже узгоджене з «зацікавленими органами» області) колишнім окружним деканом, священником реформатської громади м. Берегово Ш. Іллешем [15, арк. 3].

На цей раз керівник республіканської Ради у справах релігійних культів висловився значно категоричніше проти такої ідеї, навівши досить розгорнуту аргументацію і послався також на позицію союзного керівництва: «Враховуючи особливості реформатської (кальвіністської) церкви, а також особливості у цілому Вашої області, ми вже висловлювали Вам свою думку з питання зняття з реєстрації декана цього культу гр. Генча (так у тексті. – Авт.), тобто, що його знімати поки що недоцільно, тим більше, що він брав участь у конференції усіх церков й релігійних об'єднань в СРСР; про виступ Генче на цій конференції про його діяльність знають учасники конференції, зокрема, знає закордон, і в інтересах нашої держави до таких осіб необхідно проявляти більше терпіння й відповідної тактовності у взаєминах з ними» [15, арк. 10].

Втім, формально погодившись з директивами, отриманими від своїх керівників у Києві й Москві, М. Ф. Распутько у черговій інформації для П. Вільхового знову наголосив, захищаючи свою точку зору, що декан А. Генче «підтримує вимоги реакційної частини реформатського духовенства» [16, арк. 168].

У листопаді 1953 р. декан А. Генче знову опинився у центрі уваги обласного й республіканського уповноважених Ради у справах релігійних культів – Генеральний секретар Японської буддистської церкви Нічки Кімура запросив його взяти участь у Другому всесвітньому пацифістському конгресі у Японії, який планувався на квітень 1954 р. Проте керівники всіх рівнів не вважали за потрібне санкціонувати «японське відрядження» реформатського декана [16, арк. 189].

Проте Рада у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР й далі вважала за потрібне (зрозуміло, з власною корисливою метою) до певної міри підтримувати Реформатську церкву у Закарпатті та її керівника. Так, 22 вересня 1954 р. очільник союзної Ради І. В. Полянський, у відповідь на чергову письмову

пропозицію М. Ф. Распутька адміністративно обмежити активність декана А. Генче закликав підлеглих йому республіканських функціонерів до стриманої підтримки цієї конфесії: «Совет по делам религиозных культов считает, что поскольку декан Генче является руководителем всей реформатской церкви в Закарпатской области, то Вам не следует чинить ему препятствий в проведении освящения молитвенных домов. С Вашей стороны необходимо в тактичной форме в каждом конкретном случае принимать меры к недопущению широкой помпезности и по возможности ограничивать торжества, проводимые церковью по случаю освящения молитвенных домов и престольных празднеств, пределами одного религиозного общества» [17, арк. 125].

Чергова характеристика ужгородським Уповноваженим РСРК глави Реформатської церкви (8 червня 1955 р.) була пов'язана з процедурою додаткової реєстрації реформатських громад Закарпаття: «У своїй практичній діяльності гр[омадянин] Генче не обмежується тими релігійними громадами, які діють у даний час, – він прагне насаджувати релігійні товариства й там, де вони коли-небудь були, у всіх населених пунктах, де мешкає хоча б невелика кількість віруючих-реформатів» [18, арк. 157].

Стратегічно мудрим рішенням реформатського «декана» стало також ініціювання процедури відновлення єпископату Реформатської церкви Закарпаття, що перманентно готувалося ним з 1952 р., почавши з його участі у Загорській конференції, й нарешті успішно завершилося у першій половині 1956 р. – на хвилі «десталінізаційного» XX з'їзду КПРС й ще до подій Угорської революції 1956 р.

За оцінкою сучасних дослідників, порівняно ліберальному ставленню радянської адміністрації до релігії й Церкви поклати край постанова ЦК КПРС від 4 жовтня 1958 р. «Про доповідну записку відділу пропаганди й агітації ЦК КПРС по союзних республіках «Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди»» [1, с. 53].

Фіксує ці зміни на прикладі Закарпатської області, новий (з вересня 1959 р.) керівник Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР К. Полонник, колишній головний цензор республіки, зауважував в інформаційному звіті за 1960 р., що до цього часу реформатське (й католицьке) духовенство краю «недостатньо обмежувалося, слабо контролювалося». Натомість нині, мовляв, ситуація докорінно змінилася: «Контроль посилено, й вимоги радянського законодавства про культу повністю поширюються й на діяльність релігійників у Закарпатті» [24, арк.38].

8 травня 1959 р., відповідаючи на чергову пропозицію з Ужгорода щодо наближення 60-річчя єпископа А. Генче, а відтак і можливості скористатися цим для його усунення (виходу на пенсію) й заміни більш зручним церковним діячем, а то й взагалі скасування єпископату Реформатської церкви, голова союзної Ради у справах релігійних культів О. О. Пузін зважено писав, стримуючи поспіх республіканських чиновників РСРК: «Рада вважає, що ліквідація єпископату Реформатської церкви у Закарпатській області поки передчасна. Про існування цієї церкви та її єпископату широко відомо у зарубіжному церковному світі, й різні зарубіжні церковні організації увесь час проявляють до неї інтерес. Вони запрошують Генче приїхати за кордон на різні церковні урочистості й конференції, а також намагаються надіслати своїх представників до Закарпатської області для ознайомлення з церковним життям на місці. Крім того, ця церква головним чином об'єднує віруючих угорської національності, вважається національною церквою, й ліквідація єпископату може викликати за кордоном, зокрема в Угорщині, хибне тлумачення» [22, арк. 5].

Наступник П. Вільхового на посаді керівника РСРК УРСР К. Полонник вже у першій своїй інформації до Москви 3 жовтня 1959 р. висловлював жаль щодо «організаційної міцності» Реформатської церкви в Закарпатській області, яка нараховувала 90 громад й об'єднувала, на його думку, понад 50 тис. вірних – переважно угорців, а також словаків, чехів та німців краю. Визнавши таким чином помилку свого попередника, К. Полонник вирішення проблеми бачив у реалізації рекомендацій «пізнього М. Ф. Распутька», колишнього Уповноваженого РСРК по Закарпатській області: по-перше, дочекатися виходу «старого» А. Генче на пенсію (по можливості прискорюючи цей процес) або «в інший світ»; й, по-друге, після виходу єпископа від справ ліквідувати взагалі єпископат Реформатської церкви на Закарпатті [20, арк. 139-140].

У черговому меморандумі московському керівництву (2 березня 1960 р.) К. Полонник зазначав, що Реформатська церква Закарпаття є серйозним противником для атеїстичних намірів влади, адже реформатські громади області обслуговують «49 відмінно вишколених пасторів, якими керує енергійний й всебічно освічений єпископ Генче, який увесь час рветься на міжнародну арену, налагодив зв'язки з зарубіжними церковними організаціями, листується з ними й виступає у закордонній пресі» [21, Арк. 32]. Знову висловлювався жаль, що попередником зроблено помилку, «дозволивши Реформатській церкві мати свого главу, та ще такого енергійного, як єпископ Генче», адже призначенням єпископа несамохіть було організаційно зміцнено цю конфесію. У сподіванні близького виходу А. Генче на пенсію або його смерті робився категоричний висновок – директива на майбутнє, яка гранично чітко з'ясувала владні плани церковної й етноконфесійної інженерії у регіоні: «Більше ми не дозволимо Реформатській церкві у Закарпатті мати свій керівний центр в особі єпископа, оскільки це не відповідає інтересам атеїстичного виховання угорського населення Закарпатської області й заважає відриву його від церкви» [21, арк. 32-33].

Очевидно, що «творчі задуми» очільника РСРК щодо закарпатських реформатів та їхнього (невигідного владі) єпископа не посувалися аж так далеко, як дії його попередників й тогочасних їхніх колег з МГБ за доби пізнього сталінізму, які 1 листопада 1947 р. усунули головну перешкоду на шляху ліквідації Греко-католицької церкви Закарпаття, жорстоко й підступно убивши єпископа Т. Ромжу. Час змінився, й діяти треба було інакше, ліберальніше й «демократичніше». Але і в подальших інформаційних повідомленнях К. Полонника для «директивних органів» рефреном проходить та сама думка: як тільки (у той або інший спосіб) відійде від керівництва церкви А. Генче, більше єпископів у Реформатській церкві Закарпаття не

буде. «Завдання нелегке, – наголошував керівник РСРК, – але ми будь-що домагатимемось його успішного здійснення» [23, арк. 111; 25, арк. 44; та ін.]

Отже, Реформатська церква Закарпаття була серйозним противником для атеїстичних намірів влади і її очільник, незважаючи на неодноразові спроби влади залишити цю посаду за власним бажанням аж у 1978 р. Чиновникам від «релігійних справ» здавалося, що, порушивши традиційний триумвірат управління реформатської церкви, маніпулювати на угоду владі однією особою буде значно легше, ніж трьома. Однак обраний обласним деканом Адальберт Генче вже невдовзі виявився своєрідним «дворушником»: з одного боку, намагаючись не конфліктувати з радянською адміністрацією, він нібито слухняно виконував (майже) усі її вказівки; з іншого – у межах власних реальних можливостей й відвойованої на даний момент «свободи рухів» прагнув захистити віруючих своєї конфесії від жорсткого тиску органів влади, виступаючи посередником й захисником їхніх прав, а також зберегти, а по можливості – й розбудувати мережу реформатських громад, налагодити міжнародні контакти своєї церкви.

Єпископ А. Генче, так і не ставши цілком довіреною особою й речником радянської «свободи слова і віросповідань», попри усі, доволі жорсткі випробування другої половини 1940-х – 1950-х й подальших років, перетворив очолювану Церкву у поважний етноконсолідуючий чинник для угорців краю.

Джерела та література

1. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40-80-х роках XX ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін / [НАН України. Інститут історії України; наук. ред. В. М. Даниленко]. - К.: Інститут історії України НАН України, 2009.-381 с.
2. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В. А. Войналович. – К.: Світогляд, 2005.-741 с.
3. Вронська Т. В. Позасудові репресії членів сімей учасників національно-визвольного руху в західних областях України (1944–1952) / Т. В. Вронська; НАН України. Інститут історії України; Служба безпеки України. Ін-т оперативної діяльності та державної безпеки. – Харків: Право, 2008. – 264 с.
4. Вронська Т. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953 рр.) / Т. В. Вронська; НАН України. Ін-т історії України; СБ України. Ін-т дослідження проблем державної безпеки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 486 с.
5. Закарпаття в етнополітичному вимірі.- К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008.- 682 с.
6. Капітан Л.І. Ліквідація Греко-католицької церкви у Закарпатті, 1945-1949 рр.: ідеолого-пропагандистська складова// Краєзнавство: науковий журнал. – К., 2012. – №3(80)- С. 71-83.
7. Меркатун І.П. Антирелігійна компанія 50-60-х рр. на Україні // Український історичний журнал. – 1991. – №10. – С.70-76.
8. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). – К.: Ін-т історії України АН України, 1993. – 49 с.
9. Пода М. Державний комітет у справах релігії: функції і напрямки діяльності // Людина і світ. – 1997. – №7. – С.17-21.
10. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр. 34.
11. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр. 56.
12. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр. 66
13. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр. 97.
14. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр. 105.
15. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр. 114.
16. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр. 121.
17. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр. 136.
18. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр. 157.
19. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр.228.
20. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр. 262.
21. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр. 263.
22. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр. 281.
23. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр. 283.
24. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр.284.
25. ЦДАВО України. Ф. 4648- Оп. 4.- Спр. 302.
26. ЦДАГО України. Ф. 1.- Оп. 24.-Спр. 12.
27. Яроцький П. Український протестантизм учора і сьогодні // Віче. – 1994. – №11(32). – С.152.

Капітан Л. І. А. Генче – керівник реформатської церкви Закарпаття

Реформаторська церква Закарпаття з перших шагів присоединення края к УССР находилась в поле зрения властей. Этническая ориентированность Реформатской церкви, ее организационная сформированность, тесные контакты с зарубежными организациями определили особенность позиции власти по отношению к ней. Важным фактором этих отношений была фигура главы реформатов. В статье проанализирована противоречивая позиция властей по отношению к А.Генче, который возглавлял эту церковь в период с 1948 г. по 1977г.

Ключевые слова: Генче, Реформатская церковь, Закарпатье, советская власть.

Kapitan L. I. A. Genche – Head of the Reformed Church of Transcarpathia

Reformed Church of Transcarpathia from the first steps of region's joining to USSR was under authority's control. Ethnic orientation of Reformed Church, its organizational formation, close contacts with foreign organizations determined the peculiarity of authority's attitude to it. The personality of Head of the representatives of Reformed Church was the important factor of these relations. The contradictory position of authority structures in relation to A.Genche heading this church during 1948-1977 has been analyzed in the article.

Keywords: Genche, Reformed Church, Transcarpathia, Soviet power.